

T. XXII (2019) Z. 4 (56)

ISSN 1509-1074

DOI 10.24425/rhpp.2019.131506

ROCZNIK

HISTORII PRASY POLSKIEJ

The apparent constitutional
freedom of the press
in autonomous Galicia
(1861–1918):
A source study

**Pozorność
konstytucyjnej
wolności prasy
w Galicji doby
autonomicznej.
Studium źródłowe**

Instytut Prawa, Administracji
i Ekonomii

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
ul. Podchorążych 2
PL 30-084 Kraków

e-mail: elzbieta.maj@up.krakow.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2458-5093>

Elżbieta A.

MAJ

KEY WORDS:

History of Polish press in the 19th century,
the press in the autonomous province of Galicia,
Austrian press law, censorship

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa, prawo prasowe, Galicja, cenzura

ABSTRACT

Galicia's autonomous status was in fact a double-track affair. On the one hand Galicia became a shining example of freedom and autonomy, embedded in the new constitutional order of the Austro-Hungarian Empire, while on the other hand it was tied down to a monarchical absolutism which offered only limited protection of individual rights. The press in particular was caught in the dilemmas produced by this situation, especially in the sensitive areas of political loyalty and religion.

ABSTRAKT

Autonomiczna Galicja była krajem dwóch prędkości. Z jednej strony stanowiła konstytucyjnie afiliowany kaganek wolności i autonomii, z drugiej — związana z monarchistycznym absolutyzmem — limitowała ochronę jednostki i przyznanych jej obywatelskich praw. Swoistym zakładnikiem owej dychotomii działań — w imię ochrony władzy i religii — stała się prasa.

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o podmiotowy wymiar konstytucyjnie gwarantowanej wolności prasy w Galicji doby autonomicznej. Na kanwie źródłowej dochodzi do znaczącego dysonansu pomiędzy konstytucyjnie kreowaną swobodą obywatelską a jej ustawową reglamentacją. Zarówno karny, jak i administracyjnoprawny wymiar kontroli prasowej oceniony może zostać jedynie w kategoriach cenzury, pozostającej w istotnej dysharmonii z liberalnymi założeniami konstytucjonalizmu i państwa prawa. Taka konstatacja przemawia za pozornością przedmiotowej wolności i pozwala na upatrywanie podstaw takiego stanu rzeczy w obawach władz przed rodzącymi się ruchami wolnościowymi wśród galicyjskich elit.

Galicja¹, jako jeden z krajów koronnych monarchii Habsburgów, stanowi dla badaczy niezwykle ciekawy przedmiot poznania pod względem historycznym, społecznym i kulturowym. Ze względu na wielokontekstową złożoność, Galicja stała się areną istotnych dysonansów prawno-społecznych. Szczególnym okresem tych dysharmonii były lata 60. XIX wieku, czyli czas rodzącego się konstytucjonalizmu i względnie autonomicznego państwa prawa². Wówczas to dochodziło do ogromnej nierównowagi pomiędzy przyznanymi wolnościami obywatelskimi, wynikającymi z podwalin konstytucyjnych, a nędzą społeczną znaną pod pojęciem „biedy galicyjskiej”.

Historia Galicji w okresie autonomicznym była jednak znacznie bogatsza w rozdzwigi prawno-społeczne. Jedną z kolizyjnych domen pomiędzy liberalnymi zdobyczami konstytucyjnego państwa prawa a rzeczywistymi swobodami obywatelskimi była wolność słowa korespondująca z wolnością prasy³.

¹ Królestwo Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwem Zatora i Oświęcimia (*Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator*).

² Na temat przyczyn, założeń i niełatwych początków autonomii Galicji, jako kraju koronnego S. Kieniewicz, *Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914)*, Wrocław 1952, s. 28 i n. Zob. A. Dziadzio, *Monarchia austriacka jako przykład pierwszego w Europie liberalnego państwa prawa*, [w:] *Tożsamość galicyjska z perspektywy Polski i Ukrainy*, red. P. Czubik, Z. Mach, Bielsko-Biała 2008, s. 55 i n., por. S. Grodziski, *Program autonomii galicyjskiej w 1860 roku*, [w:] *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914)*. *Studia i szkice*, red. K. Fiołek, M. Stala, Kraków 2011, s. 13 i n.

³ Okres przedautonomiczny cechował się typową dla państwa autorytarnego cenzurą słowa i prasy. Za czasów Marii Teresy (1740–1780) nastąpiło wzmocnienie funkcji cenzorskich i ich przeniesienie z gruntu kościelnego (jezuickiego) na grunt władzy państwowej. Od 1781 r. cenzura obejmowała kontrolę występów przeciw dogmatom wiary, obrządkom kościelnym, moralności, etyce, klerowi i religii oraz kwestiom politycznym wobec władzy. M. Tyrowicz, *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850*. *Studia porównawcze*, Kraków 1979, s. 23. Ustawa z 1781 r. przetrwała do roku 1787, kiedy to w miejsce dotychczasowej kontroli prewencyjnej ustawa wprowadziła cenzurę represyjną. Do poprzedniego stanu (kontroli prewencyjnej) powrócono w roku 1790. Od 1793 r. cenzurę scedowano na Nadworny Urząd Policji i Cenzury, któremu podlegały dyrekcje policji we Lwowie (utworzona w 1786 r.) i Krakowie (utworzona w 1796 r.). Do rozprężenia reżimu doszło w okresie Wiosny Ludów, aby w 1852 r. (ustawa drukowa z 27 maja 1852 r., Dz. pr. pań. nr 122) ze wzmoczoną siłą i władztwem nie tylko przywrócić cenzurę, ale i system koncesyjny. J. Sobczak, *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009, s. 75–77.

Wymuszone sytuacją polityczną, odchodzenie Austrii od rządów autorytarnych w kierunku liberalizmu oparto na ideologicznych założeniach austriackich ustaw konstytucyjnych, będących pokłosiem Wiosny Ludów. Wśród licznych aktów rangi podstawowej, najistotniejszą okazała się ustawa zasadnicza zwana **Konstytucją grudniową**. Ten przyjęty w dniu 21 grudnia 1867 r. akt określał sferę praw, swobód i wolności obywatelskich. Wśród nich art. XIII podejmował materię wolności słowa i prasy, stanowiąc:

Każdy ma prawo objawić swobodnie swą opinię słowem, pismem, drukiem lub obrazem przedstawieniem w obrębie granic ustawą zakreślonych.

Prasy nie można ani stawiać pod cenzurę, ani też ograniczać systemem koncesyjnym. [...] ⁴.

Na gruncie orzecznictwym Trybunału Państwa, prawo swobodnego wypowiedzania opinii rozciągnięto także na inne podmioty. Przyznano je prawnie ukonstytuowanym korporacjom obywateli, w tym reprezentacjom gminnym, powiatowym i stowarzyszeniom ⁵.

W piśmiennictwie tamtego okresu trudno doszukiwać się interpretacji pojęć związanych z wolnością prasy. W zasadzie dopiero powojenna anomia prawna wymusiła przeprowadzenie reform scaleniowych i dokonanie jednolitych wykładni ⁶. Dokonując analiz historycznoprawnych przyjęto wówczas koncept, iż wolność prasy jest nie tylko jedną z kardynalnych swobód obywatelskich i kamieniem węgielnym demokracji, ale że w kontekście materialnoprawnym zasadza się ona na braku lub znoszeniu cenzury i środków prewencyjnych. Za cenzurę uznano natomiast taką wolność druku, którą

⁴ *Kodeks Prawa Politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903*, opr. S. Starczyński, Lwów 1903, s. 687.

⁵ Orzeczenia Trybunału Państwa: z dnia 18 kwietnia 1887 r., Hye nr 393, z dnia 19 kwietnia 1887 r., Hye nr 395, 396, 397, z dnia 19 października 1887 r., Hye nr 404, z dnia 21 października 1887 r., Hye nr 412. Tamże.

⁶ Odzyskanie niepodległości było okresem istotnych trudności natury organizacyjnej, prawnej i ustrojowej. Wykształcone w czasie zaborów swoiste dla państw zaborczych regulacje prawne (nie tylko ustrojowe) funkcjonowały na terenach Rzeczypospolitej przez pierwsze lata w sposób dalece niekoherentny. Z takim rozczłonkowaniem prawnym, jako dziedzictwem pozaborczym mieliśmy do czynienia także w sferze tzw. prawa prasowego. Jak podkreśla Grażyna Wrona, już po odzyskaniu niepodległości i wprowadzeniu fragmentarycznych uregulowań polskich (w tym Konstytucji marcowej z 1921 r. postulującej wolność prasy i zakaz cenzury) na terenie południowych województw Polski i cieszyńskiej części województwa śląskiego obowiązywała austriacka ustawa prasowa (drukowa) z 1862 r. ze zmianami wprowadzonymi ustawami zmieniającymi, o czym w dalszej części opracowania. G. Wrona, *Nadzór nad prasą w Krakowie (1918–1939)*, Kraków 2017, s. 51. Na temat roli prasy w budowaniu nacjonalizmu polskiego między innymi na wspomnianym terenie Zaolzia i Śląska Cieszyńskiego pisał Marian Małecki. M. Małecki, *Udział prasy śląskiej w kształtowaniu nacjonalizmu polskiego w okresie międzywojennym (Śląsk cieszyński i ziemia pszczyńska w świetle wybranych tytułów prasowych)*, [w:] *Limites Patriae*, red. J. Reszczyński, Bielsko-Biała 2004, s. 97–102.

uzależniano od zezwolenia władzy i jego uznaniowego wymiaru, nie wyłączając decydowania o treści publikacyjnej. Co więcej, eksponowano sąd, iż wolność prasy poddawana ograniczeniom wyłącznie ustawowym nie stanowi dla władzy zakazu arbitralnego ograniczania przedmiotowej swobody i daje możliwość stosowania cenzury⁷. Na gruncie *Encyklopedii podręcznej prawa publicznego* wydanej w latach 20. XX wieku, wolność prasy uznano za jeden z fundamentów⁸ tzw. praw wolnościowych człowieka i obywatela. Podkreślano przy tym, iż do prawa tego „władza państwowa wedrzeć się nie może”. Tym samym — *per analogiam* — wolność prasy przyjęto za domenę stanowiącą granicę dla interwencji państwowej⁹. Idąc tym nurtem myślowym, wolność prasy w rozumieniu swobód obywatelskich musiałaby być wolna od arbitralnej i władczej ingerencji państwa. A jak było w rzeczywistości?

Odpowiedź na tak postawione pytanie nie będzie niczym odkrywczym. Od wielu lat problematyka ta skupia bowiem uwagę historyków prasy i prawa. Zasadnicza grupa badaczy zderza wspomnianą regulację konstytucyjną głównie z ustrojem karnym, dokonując w tym zakresie historycznoprawnych rozważań. Za czołowego badacza galicyjskiego prawa prasowego doby autonomicznej uznać należy Andrzeja Dziadzię. W niezwykle dogłębnej i docieklivej analizie tematu — *Cenzura prasy w Austrii 1862–1914. Studium prawno-historyczne, Wolność słowa a mowa nienawiści — dawniej i dziś, Ochrona prawna Kościoła i religii katolickiej w monarchii austriackiej w świetle konfiskat prasy galicyjskiej, Antysemityzm jako powód konfiskat prasowych. Orzecznictwo sądów krakowskich (XIX i XX w.)*, Uczony ów kładzie główny nacisk na aspekty prawnokarne, czyniąc je niejako wiodącymi. Wynika to z faktu, iż dla realizacji wolności prasy kluczowe znaczenie miały nie same normy zasadnicze, a ustawodawstwo zwykłe, w tym szczególnie normy prawnokarne. W moim odczuciu równie ważną rolę odgrywały regulacje administracyjnoprawne, których szczegółowa analiza wydaje się być mniej eksponowana w literaturze, pozostawiając tym samym lukę do opracowania.

Podstawowym zrębem administracyjnoprawnym konkretyzującym wolność prasy — a *de facto* ją ograniczającym — było galicyjskie prawo prasowe. W praktyce system ów normowała tzw. ustawa prasowa. W okresie autonomicznym, stanowiącym temporalny cenzus rozważań, była nią **ustawa drukowa z dnia 17 grudnia 1862 r.**¹⁰,

⁷ B. Olechnowicz, *Przestępstwo prasowe*, Wilno 1932, s. 2–4.

⁸ Obok wolności osobistej, nietykalności mieszkania, tajemnicy korespondencji i prawa do stwarzania się.

⁹ *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, Z. Cybichowski, t. II, Warszawa 1926–1929, s. 681, 687. W 1939 r. Szczęsny Wachholz w odniesieniu do prawa prasowego podkreślał, że wolność prasy jest wręcz dobrem powszechnym. K.W. Kumaniecki, J.S. Langrod, S. Wachholz, *Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*, Kraków – Warszawa 1939, s. 310.

¹⁰ Dz. pr. pań. nr 6. W okresie przedautonomicznym obowiązywała wspomniana ustawa drukowa z dnia 27 maja 1852 r. *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim obowiązujących*, t. II, opr. J.R. Kasperek, Kraków 1868, s. 838 i n.

przy czym do samej działalności drukarskiej, w sensie produkcyjnym oraz handlu pismami, zastosowanie miały także przepisy ustawy przemysłowej¹¹. Ustawa drukowa, pomimo iż miała liberalizować wcześniej funkcjonującą ścisłą cenzurę¹², okazała się być daleka od ideału. Wprowadzała co prawda możliwość wydawania dzieł jedno- lub współautorskich własnym nakładem i ich dystrybuowania w posiadanych pomieszczeniu lub lokalu, ale do lokalu wymagano już stosownego zgłoszenia władzy bezpieczeństwa, pod groźbą grzywny od 10 do 100 zł.¹³ Wydawanie periodycznego pisma było powiązane z możliwością jego dystrybucji, ale ustawa w § 10 zastrzegła, że:

Kto zamierza wydawać peryodyczne pismo drukowe, oznajmić ma to poprzednio prokuratorowi rządowemu i cesarskiej władzy bezpieczeństwa tego powiatu, w którym się znajduje miejsce wydania.

Wspomniane „oznajmienie” zawierać musiało nazwę pisma, okres wydawania oraz dokładny jego program. Ponadto zgłoszenie musiało zawierać nazwisko i miejsce zamieszkania odpowiedzialnego za pismo redaktora lub redaktorów, jeżeli było ich więcej¹⁴. Następnie wymagano informacji dotyczących nazwiska i miejsca zamieszkania drukarza oraz tzw. „nakładcy”, jeżeli nie były tożsame. O każdej zmianie

¹¹ Ustawa przemysłowa z dnia 20 grudnia 1859 r., Dz. pr. pań. nr 227. Ustawa przemysłowa regulowała przemysł wydawniczy czasopism zawodowych z zakresu przemysłu, rolnictwa, młeczarstwa, ogrodnictwa, pszczelarstwa, rzemiosła, techniki, chemii, farmacji, medycyny, kolejnictwa, szkolnictwa, ekonomii, prawa, stowarzyszeń i kwestii politycznych. *Skorowidz Przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi*, Lwów 1906, s. XVIII–XIX, 140–190.

¹² Jak wskazuje Andrzej Dziadzio, głównym założeniem projektu ustawy drukowej z 1862 r. było zniesienie administracyjnoprawnych środków nadzoru nad prasą i ustanowienie w sprawach prasowych kontroli sądowej, prowadzonej pod kątem prawnokarnym. Celem regulacji było także zniesienie koncesjonowania czasopism periodycznych oraz ograniczenie konfiskaty do przewinień o podłożu czysto politycznym. A. Dziadzio, *Cenzura prasy w Austrii 1862–1914. Studium prawno-historyczne*, Kraków 2012, s. 25.

¹³ Paragraf 3 ustawy drukowej. Ustawa przewidywała jednak wyjątki, głównie w zakresie sprzedaży książek szkolnych, kalendarzy, obrazków świętych, modlitw i książeczek do modlenia. Wydanie koncesji w tym zakresie należało do rządu, a od wejścia w życie rozporządzenia min. z dnia 27 sierpnia 1864 r. (L. 8379) mogła czynić to dyrekcja policji miejsca dystrybucji. Orzeczeniem Ministra sprawiedliwości z dnia 19 lutego 1888 r. (L. 22788) doprecyzowano, że przez wyraz „książki do modlenia” nie można rozumieć książek liturgicznych, a upoważnienie do sprzedaży książeczek do nabożeństwa nie mieści w sobie upoważnienia do handlu książkami liturgicznymi i przemysł taki wymaga koncesji przemysłowej. *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących*, t. VI, wydanie trzecie poprawione i pomnożone, opr. J.R. Kasperek, Lwów 1889 s. 3896, 3897.

¹⁴ Redaktorem mógł być tylko obywatel Państwa Austriackiego, mający miejsce zamieszkania na terenie, na którym pismo wychodziło. Przeciwnie, redaktorem nie mogła być osoba, której w myśl ustawy gminnej (ustawa gminna dla Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z dnia 12 sierpnia 1866 r., *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomerji*

w obrębie powyższych informacji należało poinformować władzę przed wyjściem kolejnego numeru, a w sytuacjach niespodziewanych, w terminie trzech dni. Po weryfikacji danych, wzywano wnioskodawcę do wpłaty kaucji, którą zobowiązany był okazać prokuratorowi rządowemu i władzy bezpieczeństwa, czyli dyrekcji policji — przed wydaniem pisma¹⁵. Jego wydanie mogło nastąpić po ośmiu dniach od zgłoszenia lub uzupełnienia wniosku. Był to czas przewidziany na ewentualny sprzeciw władzy. W przypadku niezastosowania się do opisanych reguł (zwłaszcza uchybienia ośmiodniowego terminu), wydawca, nakładca, redaktor i drukarz stawali się winnymi przestępstwa drukowego zagrożonego grzywną od 50 do 200 złr. Podanie fałszywych informacji we wspomnianym „oznajmieniu” objęte było dodatkowo karą aresztu na okres od jednego tygodnia do miesiąca. W obu przypadkach możliwe było zawieszenie kontrolowanego pisma jeszcze przed rozstrzygnięciem śledztwa¹⁶. Wniesienie zażalenia na zawieszanie nie miało jednocześnie skutku suspensywnego, czyli nie wstrzymywało już podjętych czynności¹⁷.

Po dokonaniu wszelkich formalnych wymogów dotyczących zgłoszenia przez wydawcę, kolejne restrykcyjne obowiązki ciążyły na drukarzu¹⁸. Paragraf 17 ustawy stanowił iż:

Z każdej pojedynczej kartki czyli numeru lub zeszytu peryodycznego pisma drukowego winien drukarz równocześnie z rozpoczęciem rozdawania lub rozesłania [...] przynajmniej na 24 godzin przed rozdaniem lub rozesłaniem złożyć jeden egzemplarz u władzy bezpieczeństwa, znajdującej się w miejscu wydania, a w miejscach gdzie prokurator rządowy ma siedzibę swoją, także i u niego.

z *Wielkiem Księciem Krakowskiem obowiązujących*, t. I, opr. J.R. Kasparek, Kraków 1868, s. 13 i n.) wyłączono prawo wyborcze do reprezentacji gminnej za tzw. czyny karygodne – § 12 ustawy drukowej.

¹⁵ Do wnoszenia kaucji zobowiązani byli wydawcy pisma wychodzącego częściej niż dwa razy w miesiącu i zajmującego się — choćby pobocznie — kwestiami politycznymi, religijnymi lub socjalnymi. Wysokość dla wydawców z Wiednia i okolic do dwóch mil od niego wynosiła 8 tys. złr., w pozostałych miejscowościach do 60 tys. mieszkańców opłata wynosiła 6 tys. złr., do 30 tys. mieszkańców — 4 tys. złr. We wszystkich pozostałych miejscach po 2 tys. złr. Za pisma wychodzące częściej niż trzy razy w tygodniu opłacano połowę stawki. Zwrot kaucji następował po pół roku od zaprzestania działalności wydawniczej. Przepadała w przypadku uruchomienia postępowania karnego o podłożu działalności prasowej — § 13–15 ustawy drukowej.

¹⁶ W pierwszym przypadku prowadzonym przez władzę bezpieczeństwa, w drugim przez sąd prasowy, czyli sąd karny krajowy.

¹⁷ Paragraf 11 ustawy drukowej. Zob. akta archiwalne (Archiwum Narodowe w Krakowie, II Oddział — dalej: AN KRK II) dot. zawieszenia czasopism krakowskich: „Naprzód” i „Hasło” (oraz zawieszania działalności stowarzyszeń socjalistycznych „Siła”, „Proletariat” i in.) — AN KRK II, zb. 247, spr. 891.

¹⁸ Pod sankcję karną, skategoryzowaną jako przestępstwo drukarza, podlegało także wydanie pisma bez wskazania redaktora. Ustawa przewidywała karę grzywny od 20 do 200 złr. oraz areszt od jednego tygodnia do miesiąca — § 9 ustawy drukowej.

Ponadto z każdego pisma drukowanego w kraju i przeznaczanego na sprzedaż, jeden egzemplarz składano obowiązkowo w Ministerstwie Stanu, Ministerstwie Policji i cesarskiej Bibliotece nadwornej¹⁹ (*Hofbibliothek*)²⁰, a także biblioteki uniwersyteckiej lub krajowej — administracyjnie wyznaczonej dla okręgu, w którym pismo wychodziło. Jeden egzemplarz przekazywany był dodatkowo naczelnikowi okręgu administracyjnego, w którym pismo wychodziło. Przesyłanie wymaganych egzemplarzy wolne było od opłat pocztowych, a niewywiązanie się z nakazu zagrożone było karą od 5 do 50 złr., przy czym zapłacenie kary nie zwalniało z obowiązku dostarczenia brakującego egzemplarza²¹. Periodyczne pisma mogły być także prawnie przymuszane do zamieszczania rozporządzeń rządowych, wyroków sądów karnych oraz pism prokuratorskich²². Oporni redaktorzy karani byli z tego tytułu jak przestępcy (ustawowa kwalifikacja przestępstwa prasowego), podlegając pod karę grzywny wynoszącą od 20 do 200 złr.²³ Zakazane było także kolportowanie pism, tj. roznoszenie, sprzedawanie i plakatowanie poza wyznaczonymi miejscami i przez osoby nieposiadające stosownej licencji. Kary w tym względzie wynosiły od 20 do 200 złr. W myśl reskryptu min. z dnia 2 marca 1864 r.²⁴ wykazy pism drukowanych uznanych za zakazane ogłaszane były w centralnym dzienniku policyjnym, czyli części urzędowej „Gazety Lwowskiej”, będącej od 1848 r. organem Namiestnictwa. Kto takie pisma pomimo orzeczenia sądowego i należytego jego ogłoszenia (na pierwszej stronie pisma periodycznego²⁵) nadal rozpowszechniał, podlegał karze pieniężnej od 50 do 100 złr., nie wyłączając aresztu od jednego tygodnia do miesiąca przy kolejnym tego typu przewinieniu²⁶.

Jurysdykcja karna w powyższych sprawach funkcjonowała w oparciu o przepisy **ustawy z dnia 17 grudnia 1862 r. o postępowaniu karném w sprawach drukowych**²⁷ i przysługiwała dyrekcji policji oraz sądom. Ustawa zakładała możliwość konfiskaty pism ze względu na interes publiczny. Dokonywać tego mogły władze bezpieczeństwa (policja) lub prokurator rządowy. Poza interesem publicznym, konfiskata mogła nastąpić na podstawie orzeczenia sądowego. Od orzeczenia o tymczasowej konfiskacie nie służyło zażalenie, przy czym jej zniesienie lub potwierdzenie musiało nastąpić w terminie trzech dni od tymczasowego skonfiskowania nakładu.

¹⁹ Austriacka Biblioteka Narodowa.

²⁰ Według reskryptu min. z dnia 14 czerwca 1863 r. (L. 3473) Biblioteka nadworna mogła korzystać z pomocy sądów do ukarania winowajcy, gdy wymagane egzemplarze nie zostały należycie złożone.

²¹ Paragraf 18 ustawy drukowej.

²² Zob. „Gazeta Lwowska”, Nadzwyczajny dodatek nr 145 z dnia 29 czerwca 1898 r. będący przedrukiem rozporządzenia min. z dnia 28 czerwca 1898 r. AN KRK II, zb. 247, spr. 891, k. 23.

²³ Paragraf 21–22 ustawy drukowej.

²⁴ L. 974.

²⁵ J. Sobczak, *Dzieje prawa prasowego...*, s. 78.

²⁶ Paragraf 23 ustawy drukowej.

²⁷ Dz. pr. pań. nr 7.

Do dokonania — w trybie niezwłocznym — konfiskaty wzywał dyrekcję policji prokurator rządowy (Prokuratoria Państwa). Skonfiskowany nakład w momencie uprawomocnienia się orzeczenia podlegał zniszczeniu²⁸. Informację o prawomocności orzeczenia sądowego do dyrekcji policji przekazywał zarządzeniem sąd krajowy karny.

Do ustaw z 1862 r. obowiązywała także **Instrukcja urzędowa dla prokuratorów i władz bezpieczeństwa o wykonywaniu ustawy prasowej i o postępowaniu karnym w sprawach prasowych z dnia 17 grudnia 1862 r.**²⁹ Regulowała ona szczegółowo formalne kwestie udzielania pozwoleń (koncesji) na sprzedaż oraz postępowanie ze skonfiskowanymi drukami i przekazywanymi egzemplarzami³⁰.

Nowelizacja ustawy wprowadzona **ustawą z dnia 15 października 1868 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy prasowej i ustawy o postępowaniu karnym w sprawach prasowych**³¹ wносиła kilka kosmetycznych zmian. Wprowadzała dodatkowe wyłączenia w pełnieniu funkcji redaktora pisma periodycznego. Zostały z niej wyłączone osoby pociągnięte do odpowiedzialności karnej na skutek zbrodni, przy czym jedynie na czas odbywania kary lub aresztu. Doprecyzowano karne aspekty tzw. czynów prasowych karygodnych i niezachowania obowiązkowej oględności. Uznając te czyny za zbrodnicze, spenalizowano je karą aresztu od jednego do sześciu miesięcy i grzywną w wysokości od 20 do 200 złr. Pozostałe zmiany dotyczyły sprostowań, które nie są przedmiotem analizy niniejszego opracowania. Rok później **ustawą nowelizującą z dnia 9 marca 1869 r. o władzy sędziowskiej**³²,

²⁸ Przykłady wezwań do konfiskat i zniszczenia skonfiskowanego nakładu „Naprzodu” po uprawomocnieniu orzeczenia sądu z 1902 r. — AN KRK II, zb. 247, spr. 471, k. 1–20. Sprawa konfiskaty „Proletaryatu” z 1884 r. — AN KRK II, zb. 247, spr. 1065, k. 23–42. Sprawa konfiskaty pisma „Towarzysze” z 1883 r. — AN KRK II, zb. 247, spr. 1078, k. 1–9. Spis prenumeratorów „Naprzodu” z 1900 r. uzyskany przy okazji konfiskaty nakładu — AN KRK II, zb. 247, spr. 787.

Walce wspomnianego „Naprzodu” (organu PPSD) z cenzurą poświęcił uwagę Józef Buszko. Autor przywołał dane, z których wynika, że w latach 1896–1899 wydano 208 numerów, z czego 82 zostały skonfiskowane, przy orzeczonych 246 zbrodniach lub występach stanowiących podstawę konfiskaty. J. Buszko, *Walka „Naprzodu” z cenzurą (1892–1914)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1960, nr 5/6, s. 126. Dla porównania Grażyna Gzella podaje ogólną liczbę konfiskat z lat 1899–1903 wynoszącą 1479. G. Gzella, „Wyroki prasowe” polskiej prasy w świetle „Dziennika urzędowego” „Gazety Lwowskiej” z lat 1894–1914, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2016, z. 3 (43), s. 49.

²⁹ W materiałach archiwalnych zachował się wykaz sporządzony w myśl § 2 owej Instrukcji obejmujący spis krakowskich drukarni (25 pozycji), zakładów fotograficznych (15 pozycji), litograficznych (4 pozycje), księgarń (17 pozycji), antykwariatów (20 pozycji) oraz sprzedawców czasopism i kalendarzy (41 pozycji), sprzedawców obrazków świętych, książek do nabożeństwa i fotografii nieksięgarskich (15 pozycji), sprzedawców płodów liturgicznych, obrazków świeckich (41 pozycji) z lat 1861–1914. Zgodnie z wykazem zarejestrowano także 30 osób uprawnionych do sprzedaży tzw. płodów drukowych oraz 70 osób uprawnionych do sprzedaży pism. AN KRK II, zb. 247, spr. 453, k. 7–64.

³⁰ G. Wrona, *Nadzór nad prasą...*, s. 51.

³¹ Dz. ust. pań. nr 142.

³² Dz. ust. pań. nr 32.

przeprowadzanie rozpraw i wydawanie orzeczeń odnośnie do występków i zbrodni popełnionych drukiem, polecono sądom przysięgłych na gruncie ustawy karnej³³.

Wartym nadmienienia jest, że zgodnie z reskrytem ministerstwa sprawiedliwości z dnia 4 lutego 1863 r.³⁴ do postępowań w sprawie druków zagranicznych, kroki mogły być podejmowane jedynie na wniosek/ wezwanie Namiestnika³⁵.

Do tak unormowanego ustroju prasowego — *ad vocem* wcześniej poczynionych ustaleń — zastosowanie znajdował prawny reżim karny. **Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r.** wprowadzała dychotomię cenzury na państwową — dotyczącą władzy publicznej i kościelną, stojącą na straży godności religii i Kościoła³⁶. Ustawa karna w § 300 (*Znieważenie zarządzeń władz i podburzanie przeciw władzom rządowym lub gminnym, przeciw pojedynczym organom rządu, przeciw świadkom lub znawcom*) zakładała:

Kto publicznie, albo wobec więcej ludzi, albo w dziełach drukowych, rozszerzanych przedstawieniach obrazowych albo w pismach przez lżenia, wyszydzania, nieprawdziwe przedstawienia lub przekręcania rzeczy zarządzenia lub rozstrzygnięcia władz w powadze poniżyć, lub z takimi środkami do nienawiści, do pogardy lub do bezzasadnych zażaleń przeciw władzom rządowym lub gminnym, lub też przeciw pojedynczym organom rządu ze względu na ich urzędowanie, albo przeciw świadkom lub znawcom, ze względu na ich zeznania przed sądem, wzbudzić usiłuje, ten, jeżeli działanie takie nie zawiera przestępstwa zagrożonego cięższą karą, staje się winnym występku podburzania i ukaranym ma być aresztem jednego miesiąca do sześciu miesięcy.

Paragraf 302 ustawy (*Podburzanie do nieprzyjaznych kroków przeciw narodowościom, społeczeństwom religijnym, korporacyom i.t.p.*) głosił:

Kto innych do nieprzyjaznych kroków przeciw narodowościom (szczępom ludu), społeczeństwom religijnym lub innym, przeciw pojedynczym klasom lub stanom towarzystwa obywatelskiego, albo przeciw prawnie uznanym korporacyom, albo w ogólności mieszkańców państwa do nieprzyjaznych przeciw sobie stronnictw wzywa, pobudza lub uwiesć usiłuje, ten, jeżeli działanie takie nie jest przestępstwem, cięższą zagrożone karą, staje się winnym występku i ukaranym być ma ścisłym aresztem od trzech do sześciu miesięcy.

Z kolei § 303 ustawy (*Obraza prawnie uznanego kościoła lub stowarzyszenia religijnego*) stanowił:

³³ *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących*, t. III, opr. J.R. Kasperek, Kraków 1873, s. 1934.

³⁴ L. 114.

³⁵ AN KRK II, zb. 247, spr. 466, k. 23 — sprawa poety, socjalisty Bolesława Limanowskiego z lat 1878–1895.

³⁶ A. Kalisz, *Prawo prasowe. Teoria i praktyka*, Szczytno 2014, s. 13.

Kto publicznie lub przed więcej ludźmi, albo w dziełach drukowych, rozszerzanych przedstawieniach obrazowych, albo w pismach, z nauki, obrządków lub urzędzeń uznanego w państwie kościoła lub stowarzyszenia religijnego szydzi lub poniżyć je usiłuje, albo religijnego służy w czasie odbywania przez niego czynności, służbie Bożej poświęconych obraża, albo podczas publicznego pełnienia obrzędów religijnych w sposób nieprzyzwoity, zgorzenie wywołać mogący, się zachowuje, ten, o ile działanie jego nie stanowi zbrodni obrazy religii (§ 122³⁷), staje się winnym występku i karanym być ma ścisłym aresztem od jednego do sześciu miesięcy³⁸.

Ustawa karna w pierwszym z zacytowanych przepisów (§ 300) penalizowała zatem działania prasowe w przypadku działań politycznych, skierowanych przeciw władzy państwowej, samorządowej, a także przeciw świadkom i biegłym. Dwa kolejne paragrafy (302 i 303) sankcjonowały występkę przeciw kościołowi, religii, zrzeszeniom religijnym, przy czym § 302 penalizował także czyny o charakterze nacjonalistycznym.

Podsumowanie

Galicja była niejednolita i dysharmonijna światopoglądowo. Paralelnie występował w niej także znaczący rozdźwięk pomiędzy postulowanymi swobodami obywatelskimi a ich podmiotową konkretyzacją.

Konstytucyjna wolność prasy z 1867 r. doznawała znaczącego ograniczenia w postaci ustawowych hamulców. Mechanizmy redukujące wolność słowa i prasy przebiegały dwubiegunowo, opierając kontrolne władztwo na reżimie administracyjno-prawnym i karnym. Argumentem przemawiającym za autorytarnością prasowej kontroli był bardzo szeroki wachlarz przesłanek penalizujących, zarówno w wymiarze państwowym, jak i religijnym. Stanowczo antyliberalny wydźwięk problemu wiązały także z ograniczonym wpływem organów krajowych (Sejmu Krajowego i jego wykonawczego Wydziału) na ciągle zaostrażającą się skalę cenzury. Sejm, poza mało

³⁷ Przystępstwo obrazy religii.

³⁸ *Ustawa karna z dnia 27 Maja 1852 nr 117 DZ.U.P. Część 2, O występkach i przekroczeniach z polskim i niemieckim tekstem ustawy, objaśnieniami, judykaturą C. K. Trybunału Kasacyjnego i wzorami wyroków w sprawach o przekroczenia*, opr. J. Sułkowski, Kraków 1906, s. 48–52. Por. *Ustawa karna z dnia 27 Maja 1852 r., I 117 dpp o zbrodniach, występkach i przekroczeniach: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich*, wydanie trzecie poprawione, opr. J.W. Wil-laume, Lwów 1921, s. 107–109.

wymiernym systemem interpelacyjnym, miał *de facto* znikomy wpływ na władzę rządową, będącą kluczowym cenzorem prasy³⁹.

Nasuwa się stąd nietławe pytanie o przyczyny owego stanu rzeczy. Na eskalację prawnych ograniczeń wpłynął bez wątpienia okres powstańczy, co — jak podkreśla Stanisław Grodziski — odebrało społeczeństwu możliwość korzystania z licznych praw, w tym wolności prasy⁴⁰. Wzmógł cenzura miała związek także z rodzącymi się ruchami socjalistycznymi i socjaldemokratycznymi w Galicji. Na tę kwestię zwracają uwagę nie tylko współcześni historycy, ale i ówcześni badacze społeczni, którzy upatrywali w tym niebagatelny „zgrzyz” dla władzy⁴¹. Potwierdzałyby to źródła archiwalne Dyrekcji Policji w Krakowie, które w znaczącej mierze relacjonują czynności policyjne prowadzone właśnie względem politycznie powiązanych pism, redaktorów i wydawców⁴².

Prasowa kontrola, nosząca bezsprzecznie znamiona cenzury, miała swoje podłoże w niepokoju władzy; *notabene* mocno związanej z ustrojem religijnym (pamiętajmy, że od 1855 r. w Austrii obowiązywał ustrój konkordatowy⁴³). Biorąc pod uwagę znaczący analfabetyzm pospólstwa galicyjskiego⁴⁴, kontekst tych obaw wiązać należałoby zdecydowanie z ruchami elit.

Pozytywną konkluzją pozostaje fakt nieprzerwanej i wciąż wzmagającej się aktywności galicyjskich wydawców, jakby na przekór władzy. Według XX-wiecznych źródeł galicyjskich, u progu zmian w 1865 r. prasę periodyczną reprezentowało

³⁹ A. Dziadzio, *Galicyjski Sejm Krajowy wobec namiestnictwa w początkach ery konstytucyjnej w Austrii*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, t. 25, nr 3, s. 263, 265.

⁴⁰ S. Grodziski, *Studia Galicyjskie*, Kraków 2007, s. 293.

⁴¹ Na polityczny wymiar czasopism, ale i zdarzającą się nieuczciwość prasową zwracał uwagę Związek Zagranicznych Socjalistów Polskich w publikacji *Bankructwo demokracji galicyjskiej (Szkice polityczne z Galicji)*, Londyn 1895, s. 5–47. Por. J. Buszko, *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*, „*Zeszyty Prasoznawcze*” 1961, nr 1/2, s. 29–35.

⁴² AN KRK II, zb. 247, spr. 1042, k. 1–338 — sprawozdanie Dyrekcji Policji w Krakowie do Namiestnictwa z działalności socjalistów: Tadeusza Regeera, Jana Engelscha, Leona Misiółka, Juliana Kozłowskiego, Stefani Górskiej, Michaliny Dulębiny, Jana Scholza, Wacława Paślawskiego, Edwarda Mroczkowskiego w latach 1894–1899. W aktach zachowały się ciekawe informacje dotyczące Stowarzyszenia Robotników „Siła”. Pod płaszczykiem działalności ochronnej i wspomagającej (wedle Statutu: podniesienie umysłowego wykształcenia robotników, rozbudzanie życia towarzyskiego, wspieranie członków w razie braku zatrudnienia, pomoc materialna) do realizacji celów statutowych wykorzystywano między innymi wydawanie czasopism i innych wydawnictw oraz urządzenie ich odczytów. Statut Stowarzyszenia Robotników „Siła” w Nowym Sączu z 1893 r. — AN KRK II, zb. 247, spr. 1042, k. 119–127. Wartościowy badawczo jest także wykaz czasopism, drukarni i księgarni o zabarwieniu socjal-demokratycznym sporządzony w 1914 r. przez Dyrekcję Policji w Krakowie dla Namiestnictwa — AN KRK II, zb. 247, spr. 925, k. 133–137.

⁴³ A. Dziadzio, *Wolność słowa a mowa nienawiści — dawniej i dziś*, „*Forum Prawnicze*” 2015, nr 4, s. 14.

⁴⁴ Zob. M. Małecki, *Wydział Krajowy sejmu galicyjskiego. Geneza, struktura i zakres kompetencji, następstwo prawne*, Kraków 2014, s. 408.

w Galicji 14 wydawnictw, dekadę później były ich już 68. W 1901 r. wychodziły 234 pisma, a w przededniu wojny (1914) było ich już ponad 300 (342)⁴⁵. Współczesny historyk prasy — Władysław Marek Kolasa konstatuje pięciokrotny wzrost działalności prasowej w Galicji w porównywalnym okresie (1864–1914), z ok. 100 pism w początkowy okres badawczy do ponad 500 (553) w roku 1912⁴⁶. Ta wzrostowa tendencja aktywności wydawniczej nie zmienia i nie obala jednakże faktu, że ówczesny ustawa ustrój prasowy miał charakter reżimowy, a konstytucyjna wolność prasy wymiar jedynie pozorny.

Bibliografia

Źródła ogłoszone drukiem

Kodeks Prawa Politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903, opr. S. Starzyński, Lwów 1903.

Statut Stowarzyszenia Robotników „Siła” w Nowym Sączu, Kraków 1893.

Ustawa karna z dnia 27 Maja 1852 nr 117 DZ.U.P. Część 2 — O występkach i przekroczeniach z polskim i niemieckim tekstem ustawy, objaśnieniami, judykaturą C. K. Trybunału Kasacyjnego i wzorami wyroków w sprawach o przekroczenia, opr. J. Sułkowski, Kraków 1906.

Ustawa karna z dnia 27 Maja 1852 r., I 117 dpp o zbrodniach, występkach i przekroczeniach: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich, wydanie trzecie poprawione, opr. J. W. Willaume, Lwów 1921.

Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących, t. I, opr. J.R. Kasperek, Kraków 1868.

Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących, t. II, opr. J.R. Kasperek, Kraków 1868.

Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących, t. III, opr. J.R. Kasperek, Kraków 1873.

Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących, t. VI, wydanie trzecie poprawione i pomnożone, opr. J.R. Kasperek, Lwów 1889.

⁴⁵ Samych pism codziennych wychodziło w Krakowie i Lwowie 14. W Tarnowie, Rzeszowie, Przemyślu, Stanisławowie, Kołomyi, Nowym Targu, Tarnopolu i Zakopanem tygodniki rozchodziły się w ogromnym nakładzie 140 tys. egzemplarzy. K. Bartoszewicz, *Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917, s. 196.

⁴⁶ W.M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Kraków 2013, s. 329.

Źródła archiwalne (Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział II)

AN KRK II, zb. 247, spr. 453.

AN KRK II, zb. 247, spr. 466.

AN KRK II, zb. 247, spr. 471.

AN KRK II, zb. 247, spr. 787.

AN KRK II, zb. 247, spr. 891.

AN KRK II, zb. 247, spr. 1042.

AN KRK II, zb. 247, spr. 1065.

AN KRK II, zb. 247, spr. 1078.

AN KRK II, zb. 247, spr. 925.

Opracowania

Bankructwo demokracji galicyjskiej (Szkice polityczne z Galicji), Londyn 1895.

Bartoszewicz K., *Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917.

Buszko J., *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1961, nr 1/2.

Buszko J., *Walka „Naprzodu” z cenzurą (1892–1914)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1960, nr 5/6.

Dziadzio A., *Cenzura prasy w Austrii 1862–1914. Studium prawno-historyczne*, Kraków 2012.

Dziadzio A., *Galicyjski Sejm Krajowy wobec namiestnictwa w początkach ery konstytucyjnej w Austrii*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. 25, nr 3.

Dziadzio A., *Monarchia austriacka jako przykład pierwszego w Europie liberalnego państwa prawa*, [w:] *Tożsamość galicyjska z perspektywy Polski i Ukrainy*, red. P. Czubik, Z. Mach, Bielsko-Biała 2008.

Dziadzio A., *Wolność słowa a mowa nienawiści — dawniej i dziś*, „Forum Prawnicze” 2015, nr 4.

Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego), Z. Cybichowski, t. II, Warszawa 1926–1929.

Grodziski S., *Program autonomii galicyjskiej w 1860 roku*, [w:] *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). Studia i szkice*, red. K. Fiołek, M. Stala, Kraków 2011.

Grodziski S., *Studia Galicyjskie*, Kraków 2007.

Gzella G., *„Wyroki prasowe” polskiej prasy w świetle „Dziennika urzędowego” „Gazety Lwowskiej” z lat 1894–1914*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2016, z. 3 (43).

Kalisz A., *Prawo prasowe. Teoria i praktyka*, Szczytno 2014.

Kieniewicz S., *Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914)*, Wrocław 1952.

Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Kraków 2013.

Kumaniecki K.W., Langrod J.S., Wachholz S., *Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*, Kraków – Warszawa 1939.

- Małecki M., *Udział prasy śląskiej w kształtowaniu nacjonalizmu polskiego w okresie międzywojennym (Śląsk cieszyński i ziemia pszczyńska w świetle wybranych tytułów prasowych)*, [w:] *Limites Patriae*, red. J. Reszczyński, Bielsko-Biała 2004.
- Małecki M., *Wydział Krajowy sejmiku galicyjskiego. Geneza, struktura i zakres kompetencji, następstwo prawne*, Kraków 2014.
- Olechnowicz B., *Przestępstwo prasowe*, Wilno 1932.
- Skorowidz *Przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi*, Lwów 1906.
- Sobczak J., *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009.
- Tyrowicz M., *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850. Studia porównawcze*, Kraków 1979.
- Wrona G., *Nadzór nad prasą w Krakowie (1918–1939)*, Kraków 2017.